

Дідик В. В.

*старший викладач кафедри
містобудування
Інституту архітектури
НУ «Львівська політехніка»*

Максим'юк Т. М.

*старший викладач кафедри
містобудування
Інституту архітектури
НУ «Львівська політехніка»*

ОБ'ЄКТИ ОБОРОННОЇ АРХІТЕКТУРИ В КОНТЕКСТІ РЕКОНСТРУКЦІЇ МІСТА

Сьогодні одним із пріоритетних напрямків розвитку міст є реконструкція, вона дозволяє скоротити обсяги будівництва на вільних територіях і більш раціонально використовувати природні земельні ресурси. В умовах реконструкції центрів міст, насичених історичними будівлями та комплексами, слід дуже обережно підходити до великомасштабних змін у функціональних ландшафтно-планувальних структурах. Важливо виявити і дослідити елементи містобудівної культури, що зберегли у своїй пам'яті сліди різних історичних періодів, процеси їх формування та розвитку як основу програми їх ревалоризації чи реконструкції та реставрації.

Історичні міста у своїй планувальній структурі ще зберігають елементи або їх сліди, які відображають етапи їх містобудівного розвитку у певні історичні періоди. Тут мова йде про ті структурні елементи, які відображають територіально-планувальну композицію міст у певний історичний період і становлять інтерес містобудівної науки та мають бути потрактовані як пам'ятка містобудівного мистецтва. Зокрема, у Львові такими об'єктами є історична променада «бульвар» — колишні Губернаторські вали (розташовані в межах вул. Підвальної — вул. Винниченка — вул. Кривоноса) та фортифікаційний комплекс і район Цитадель на південно-східних узгір'ях (розташований у межах вул. Коперника — вул. Грабовського — вул. Академіка Колесси — вул. Стефаніка — вул. Каліча гора — вул. Драгоманова — вул. Коцюбинського — вул. Вітовського) (рис. 1–5).

Історично слово «бульвар» означає прогулянку на валах укріпленого міста. Воно походить від німецького слова *Vollwerk* — бастіон [1, с. 398]. Розвинута система оборонних валів з бастіонами і белюардами була притаманна місту періоду ренесансу та бароко і доповнювала

Рис. 1. Ситуаційна схема розташування об'єктів оборонної архітектури у центральному ядрі Львова (рис. В. Дідика)

Рис. 2. Фрагмент плану серед-містя Львова з оборонними мурами XVIII ст. (за Я. Вітвіцьким) [5]

Рис. 3. Вид східних оборонних мурів Львова з валами (фото з Пластичної панорами Львова (за Я. Вітвіцьким) [5]

систему середньовічних мурів. З другої половини XVIII ст. у багатьох європейських містах оборонні стіни розбираються, а вали розрівнюються і за їх рахунок засипають рови з водою. Можна вважати, що Львів у Австро-Угорській імперії у якомусь сенсі був ніби містобудівним полігоном.

Рис. 4. Губернаторські вали. Літографія Карла Ауера, 1846–1847 рр. [2, с. 227]

Рис. 5. Львів. Губернаторські вали. Композиційно збереглася чотирирядна каштанова алея. Вид від вул. М. Кривоноса (фото В. Дідика, січень 2014)

У Львові, як у столиці провінції на задвірках імперії, процес знесення оборонних валів і мурів почався у другій половині XVIII ст. — з 1770 р. і тривав до 1825 р., тобто раніше, ніж у Відні, де «ідея заміни розібраних міських укріплень парадними міськими бульварами досягла свого логічного завершення у показній Рінгштрассе, побудованій навко-

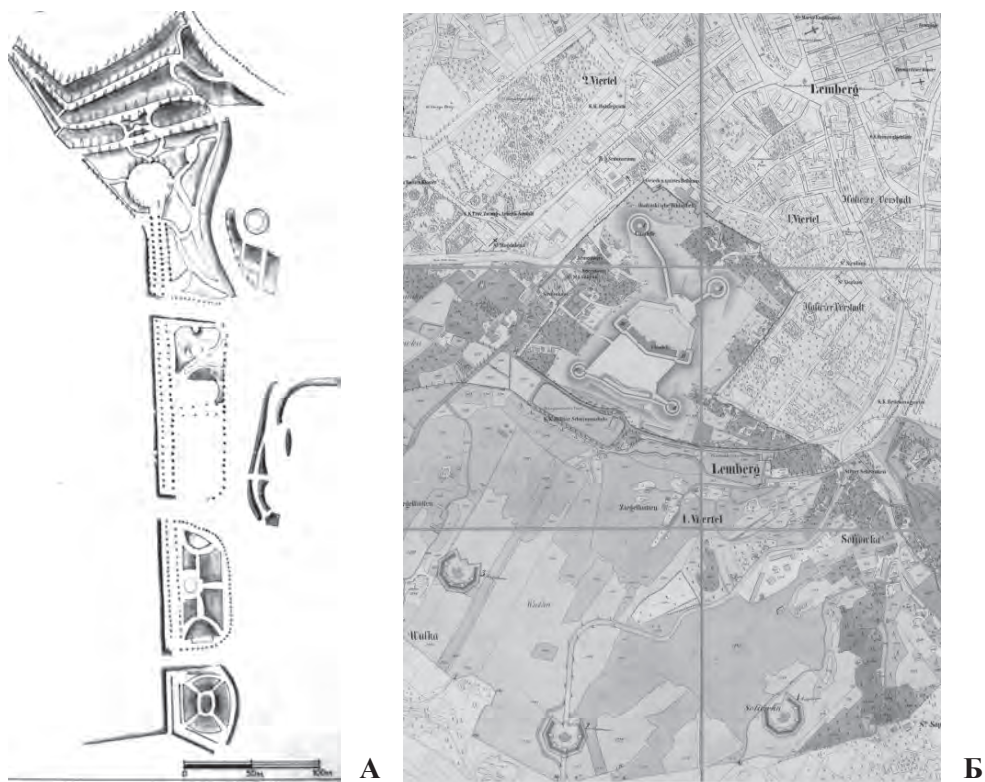

ло старого центру міста у 1858–1914 рр.» [1, с. 398]. На їх місці (починаючи з 1780-х років) формується перстень відкритих озелених територій львівських «Історичних Променад», за аналогією до краківських Плянт, віденського Рінгу, паризьких Бульварів [2, с. 225].

Ще один елемент у міській планувальній структурі, який вимагає реконструкції і ревалоризації — природно-ландшафтний комплекс «Цитадель». Саме узгір'я Цитадель структурно є горбом крайової зони Подільської височини — визнаною геологічною пам'яткою природи (висота пласкої вершини 318 м; висота пл. Ринок — 285 м). У давнину узгір'я поділялося на три гори: Калічу, Шембека (пізніше Вроновських) і Познанську. Перші дві домінували над містом з південного заходу. Територія узгір'я вимежувана важкодоступними природними рубежами і частково ізольована сама в собі та водночас візуально пов'язана із простором цілої львівської улоговини. Це один із найважливіших елементів виднокраю Львова [3, с. 4]. Самі фортифікації побудовані у середині ХІХ ст. і сьогодні можуть бути втрачені як цілісний архітектурний ансамбль та зразок європейського фортифікаційного мистецтва практично у центрі міста, що є унікальним у його розташуванні, подібно до Васильківських укріплень Київської фортеці, де збереглися три з п'яти капонірів (ХVІІІ ст.) у центрі міста та поряд з якими сьогодні іде будівництво житлового комплексу і незабаром територією пам'ятки поїдуть автомобілі.

У Львові маємо на сьогодні приклади фортифікацій різних історичних періодів: княжої доби, сліди оборонних валів ХV — поч. ХVІІІ ст. та оборонні башти і фрагменти мурів фортеці «Цитадель», побудованої у 1850-х роках. Ці об'єкти у просторі міста об'єднує те, що у певні історичні періоди вони служили обороні міста і сьогодні мають інші функції, хоча сліди їх первісного призначення ще прочитуються. Губернаторські вали пройшли своє будівництво, розквіт, занепад та відродження у новій просторово-композиційній трансформації Кароля Бауера — променаді 1863 р., сліди якої ще збереглися у формі каштанової алеї і прочитуються при аналізі опорного дендроплану, опрацьованого у 2013 р. При дослідженні у 2013 р. опорного дендроплану з'ясувалося, що композиційно збереглась єдина на сьогодні у Львові чотирирядна каштанова алея, і це дає можливість відновити її в характері первісного задуму К. Бауера разом з композиційно-просторовим вирішенням терас бельведера вище вулиці М. Кривоноса. Частково є можливість відзнакування місць проходження оборонного муру 500 років тому.

Натомість будівництво фортифікацій «Цитадель» було покликане австрійським урядом через необхідність формувати сильні укріплення

**Рис. 6. А — Губернаторські вали. План К. Бауера, 1863 р. [2, с. 225];
 Б — Львівська цитадель з шанцями системи Ф. Шолля. Фрагмент плану
 м. Львова з 1853 р.**

(Оригінал — в Архітектурному музеї м. Відня.

Копія — у приватній збірці Т. Піняжка)

по лінії Карпат, а також рахуватися із внутрішнім ворогом — тримати місто у покорі, що показала Весна народів 1848 р. Збройне повстання і барикади на вулицях Львова, а під кінець і обстріл міста з гармат довели неспроможність влади легко і швидко придушувати будь-які народні заворушення [3, с. 27]. Достеменно невідомо, хто був автором комплексу укріплень Цитаделі, але згідно з дослідженнями В. Вуйцика в архівних джерелах 1852 р., пов'язаних з викупом землі під будівництво оборонного комплексу, згадуються прізвища двох архітекторів — Х. Реззінга та Й. Вондрашки, які, займаючись оцінкою експропрійованих будівель, визначали місця під розташування споруд Цитаделі (рис. 6) [4].

Цитадель складалася з двох великих круглих фортів, або бастей, як їх називали офіційно, двох малих і центрального укріплення. Форти були розташовані по кутах чотирикутника, центральне укріплення — між ними. Все це було підсилене системою ровів з перекинутими через

них дерев'яними мостами. Згідно з проектом протягом 1852–1854 років на території узгір'я було споруджено такі об'єкти: головний корпус казарм (V-подібний у плані); дві квадратні у плані вежі, розміщені на деякій віддалі від торців казарми; чотири вежі Максиміліана (дві більші з внутрішнім діаметром 36 м розміщені на північ від казарм, а дві менші з внутрішнім діаметром 18 м розміщені від казарм на південь).

У Першій світовій війні Львівська цитадель та пояси фортів, що її оточували, не відігравали важливої мілітарної ролі. У 1914 році, не демонтувавши укріплення, австрійські війська без опору залишили місто. У 1914–1915 роках у Цитаделі розміщувався російський гарнізон.

У 1918–1939 роках на Цитаделі був розташований полк польської піхоти. Під час Другої світової війни на території Цитаделі діяв табір для радянських військовополонених Stalag-328 «Tsutadell» [6]. Для підсилення охорони гітлерівці спорудили систему невеликих бетонних дотів, розташованих по колу на схилах гори. Через концтабір «Tsutadell» пройшло 280 тис. чоловік, з них 140 тис. вмерло від голоду і хвороб [4].

Після війни споруди Цитаделі використовувались як казарми, пізніше — як склади. Ансамбль оборонних споруд «Цитадель» є цінним архітектурним об'єктом, єдиним збереженим на території України прикладом австрійської оборонної архітектури середини XIX ст. Цитадельна гора є пам'яткою археології, садово-паркового мистецтва, архітектурно-ландшафтного комплексу м. Львова та оборонної архітектури.

У радянський час територія «Цитаделі» була у військовому відомстві, з початку 90-х рр. — ВО «Електрон». Тепер споруди комплексу з прилеглими територіями належать різним, здебільшого приватним, власникам.

Відповідно до основного креслення Генерального плану Львова до 2025 року територія «Цитаделі» функціонально запрограмована як міський парк загального користування. Також задано функціональне призначення для великої Максиміліанської вежі з боку вул. Коперника, що залишилося незмінним — споруда і надалі служитиме приміщенням бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника.

Територія Цитаделі оточена переважно забудовою середньої поверховості, що має житлову, громадську, адміністративну, релігійну та освітню функції. На території об'єкта також розташовані споруди комунально-складського призначення, гаражі, спортивні майданчики. Тобто в існуючому стані територія є поліфункціональною, проте наявні функції не відповідають сучасним потребам даного об'єкта (рис. 7, 8).

Підсумовуючи вищесказане, автори статті вважають що стосовно Губернаторських валів потрібно на підставі досліджень опор по дендро-

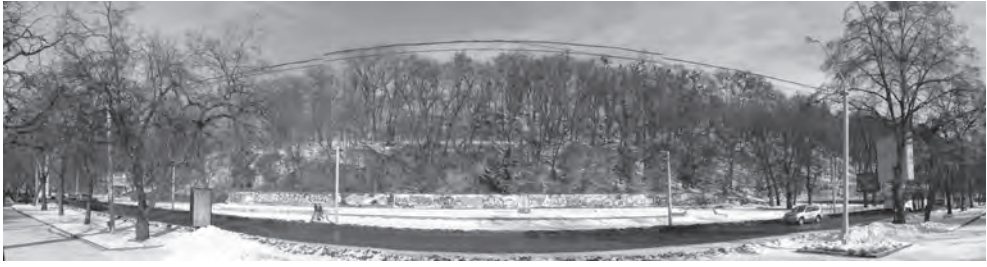

Рис. 7. Сучасний вигляд плато Цитаделі від вул. Д. Вітовського
(фото В. Дідика, лютий 2011 р.)

a

б

в

г

Рис. 8. Сучасний вигляд плато Цитаделі:

a — південно-західна мала вежа; *б* — вигляд ескарпованих фосів біля східної артилерійської квадратної вежі; *в* — північно-східна велика вежа. Готель «Citadel Inn»; *г* — північно-західна велика вежа. Книгосховище бібліотеки ім. В. Стефаника.

(Джерело: фото М. Грицака, 2013 р.)

плану відновити цю територію в характері первісного задуму К. Бауера та композиційно-просторового вирішення тераси бельведеру вище вулиці М. Кривоноса. Частково є можливість відзнакування місць проходження оборонного муру 500 років тому. Автори акцентують увагу на необхідності не лише на ревалоризації Губернаторських валів як

пам'ятки садово-паркового мистецтва, але й внесення їх до переліку пам'яток містобудування.

Водночас чинним Генеральним планом міста Львова території природно-ландшафтного комплексу «Цитадель» передбачено використовувати як ландшафтно-рекреаційні. Автори пропонують концепцію організації території Цитаделі, спрямовану на відновлення та збереження фортифікаційних споруд комплексу, надання їм відповідних функцій; реконструкцію та збереження автентичного ландшафту; створення нових пішохідних комунікацій; встановлення меморіальної функції та включення її у систему ландшафтно-рекреаційних територій міста.

Список літератури

1. *Гидион З.* Пространство, время, архитектура / Сокр. пер. с нем. М. В. Леонене, И. Л. Черня. — 3-е изд. — М.: Стройиздат, 1984. — 455 с., ил. — Перевод изд.: Raum, Zeit, Architektur: Die Entstehung einer neuen Tradition / S. Giedion. — Ravensburg.

2. *Архитектура Львова: Час і стилі. XIII–XXI ст.* / Упоряд. і наук. ред. Ю. О. Бірюльов. — Львів: Центр Європи, 2008. — 720 с.

3. *Піняжко Т.* Львівська Цитадель. — Львів: ПП «Кварт», 2008. — С. 5–87.

4. *Вуйцик В.* Матеріали історико-бібліографічних досліджень та архівних пошуків «Пам'ятка архітектури». Охоронний № 724 М. Комплекс Цитадель у Львові. Північна вежа. Том II. Книга 2. — Львів: Укр. спец. наук.-рест. проєк. ін. «Укрзахід-проєктреставрація», Львівська комплексна архітектурно-реставраційна майстерня, 1988. — 6 с.

5. *Пластична панорама давнього Львова* // Спеціальне видання журналу. Будуємо інакше до 100-річчя з дня народження Януша Вітвіцького, архітектора, мистецтвознавця, автора макета середньовічного Львова. Опрацював М. Вітвіцький. — Львів, 2004. — 36 с.

6. *Гронський Й.* Львівська Цитадель / Жовтень. — 1986. — № 6. — С. 99–101.

Стаття надійшла до редакції 26 травня 2014 р.